

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้ศึกษามุ่งที่จะศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ของ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา โดยมีเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

1. แนวความคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วม
2. แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ
3. แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วม

พัฒนา บุญรัตนพันธ์ (2517) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องเกิดขึ้นโดยตลอด ตั้งแต่การวางแผนโครงการ การเสียสละกำลังแรงงาน วัสดุ ทูตทรัพย์ หรือทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น และไพบูลย์ สุทธสุภา (2528) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมในทำนองเดียวกันว่า การให้ประชาชนมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการ ตัดสินใจในการดำเนินการ การปฏิบัติการและผลประโยชน์ของการพัฒนานั้น

William (1976) กล่าวว่ากระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนาร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ เพื่อแก้ปัญหาของตนเอง รวมทั้งการมีส่วนร่วมในความคิดสร้างสรรค์ความรู้และความชำนาญโดยใช้วิทยาการที่เหมาะสม ตลอดจนสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กร และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2537) ได้อธิบายถึงการมีส่วนร่วมว่า หมายถึงการทำงานร่วมกับกลุ่มเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความตั้งใจ ความร่วมมือร่วมใจ โดยการกระทำการดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่มีประสิทธิภาพ คือถูกจังหวะและเวลาเหมาะสมการประสานงาน กับทั้งกระทำการงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพัน ให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือไว้ใจได้ ความรับผิดชอบ ในการมีส่วนร่วมทั่วไปขณะที่นำชัย ทนุผล (2531) เสนอว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น หมายถึงกระบวนการที่ส่งเสริมให้ประชาชนระดับท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการพัฒนา

และเปลี่ยนแปลงชนบทอย่างกว้างขวาง และรัชชีย์ วิสมล (2529) ได้อธิบายถึงการมีส่วนร่วมทางสังคมว่า การที่มนุษย์จะเข้าไปมีส่วนร่วม กระทำในเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็ตามย่อมขึ้นอยู่กับ การเลือกเหตุผลของผู้กระทำ และได้รวบรวมปัจจัยที่ทำให้มนุษย์กระทำ หรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. เป้าหมาย (Goals) การกระทำทุกอย่างต้องมีเป้าหมาย หรือมีวัตถุประสงค์ อาจจะเป็นความเชื่อ ความรู้สึก แดงการณ์ของทางราชการและอาจจะเป็นจากเงื่อนไขของตนเองหรือคนอื่นเป็นผู้กำหนดขึ้นเป็นไปตามความปรารถนา
2. ความเชื่อ (Belief) เป็นความคิดหรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นเองโดยปราศจากการอ้างอิงใดๆความเชื่อนี้จะมีอิทธิพลมากต่อการตัดสินใจ เพราะคนส่วนมากจะเลือกกระทำตามความเชื่อพื้นฐานที่เขาอยู่ดั้งเดิม
3. ค่านิยม (Value) เป็นระบบหนึ่งของความเชื่อการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมนั้นๆจะต้องสร้างเงื่อนไขในการดำรงชีวิต การที่จะทำหรือไม่ ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีพื้นฐานมาจากการที่สังคมนั้นตัดสินใจแล้วว่าดีหรือเลว
4. ความเคยชินและขนบธรรมเนียมประเพณี (Habits and Custome) เป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นมาจากความรับผิดชอบภายในกลุ่ม ซึ่งคนในสังคมจะยอมรับด้วยความเต็มใจเป็นแบบอย่างที่เหมาะสมและมีเหตุผลการกระทำสิ่งที่แสดงออกมาเช่นนี้เป็นเพราะความเคยชินและประเพณีดั้งเดิมที่ยึดถือกันมานาน
5. ความคาดหวัง (Expectation) เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในตัวเรา หรือเกิดขึ้นจากตัวบุคคลกลุ่ม และสังคมที่ได้คิดหรือหวังในตัวเรา ควรจะมีความเชื่อความรู้สึกหรือแสดงการกระทำออกมาตามที่เขาต้องการ
6. ข้อผูกพัน (Commitments) เมื่อมีการรวมกลุ่มกิจกรรมพิเศษขึ้นในสังคมก็มีข้อผูกพันที่สมาชิกในกลุ่มต้องทำตามสัญญา หรือข้อผูกพันที่กลุ่มได้ตั้งขึ้น
7. การบังคับ (Force) เป็นความรู้สึกของคนที่ต้องกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยไม่มีทางเลือกอาจจะถูกบังคับโดยกฎหมายหรือกฎหมายก็ได้ การบังคับนี้จะรุนแรงกว่าการสมัครใจทำเอง
8. โอกาส (Opportunity) เป็นความเชื่อของคนว่าตนเองอยู่ในสถานการณ์ที่สามารถเลือกกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ตามโอกาสที่ตนมีอยู่แต่บางคนก็ไม่มีโอกาสจะเลือกกระทำได้เพราะสถานการณ์ ไม่เอื้ออำนวย
9. ความสามารถ (Ability) การที่คนยอมรับว่าตนมีขีดความสามารถเพียงใดที่จะสามารถกระทำสิ่งที่ตนต้องการให้สำเร็จลุล่วงไปได้

10. การสนับสนุน (Support) เป็นส่วนหนึ่งของการช่วยเหลือหรือต่อต้าน ซึ่งเกิดจากตัวเองบุคคลหรือกลุ่มให้ความสนับสนุนด้านความคิด หรือเป็นแรงกระตุ้นให้คนกระทำสิ่งใด สิ่งหนึ่งลงไป เนื่องจากเขารู้สึกว่ามีผู้สนับสนุนให้ตนเอง

สมเกียรติ กาศิป์ (2541) การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาสและได้ใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขามี แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ และลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2526) ได้ให้ความหมายของกรมีส่วนร่วมว่า หมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและการรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบมาถึงตัวประชาชนเอง และการที่จะสามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม เพื่อแก้ปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แล้วจำเป็นต้องรับประกันว่ามนุษย์ทุกคนต่างก็ปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมกลุ่ม ขณะเดียวกันจะต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาส และการชี้แนะที่ถูกต้อง

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531) ได้ให้ความหมายว่าการเข้าร่วมอย่างแข็งขันและอย่างเต็มที่ของกลุ่มบุคคลผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอนการตัดสินใจและหน้าที่ความรับผิดชอบการมีส่วนร่วมจะเป็นเครื่องประกันว่าสิ่งที่มีส่วนได้ส่วนเสียต้องการมากที่สุดนั้น จักได้รับการตอบสนองและทำให้มีความเป็นไปได้มากกว่าผู้เข้าร่วมทุกคนจะได้รับประโยชน์เสมอ และยังได้อธิบายถึงกระบวนการพัฒนาชนบทโดยมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงมี 5 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นปัญหาและความต้องการแท้จริง (Real Need) ของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและการ คัดเลือกปัญหาที่แก้ไขตามลำดับก่อนหรือหลัง ซึ่งปัญหาเหล่านี้คนภายนอกหรือนักพัฒนาชุมชนจะเป็นผู้กระตุ้นให้ชาวชนบทที่อยู่กับปัญหาและรู้จักปัญหาของตนเองดีกว่าคนอื่น ให้เกิดความ เข้าใจและยอมรับอย่างแท้จริง

2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาเมื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ต่อไปคือการสืบสาวและแยกแยะสาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้วว่าเป็นปัญหาสำคัญอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาก็เพื่อให้การแก้ปัญหาที่ตรงจุด

3. การมีส่วนร่วมในการคัดเลือกและถาวรวางแผนในการแก้ปัญหา การแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจแก้ปัญหาได้มากกว่า 1 วิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดีและข้อเสียแตกต่างกัน หลังจากได้ทราบข้อดีข้อเสียต่างๆแล้ว ควรปล่อยให้ชาวบ้านเป็นฝ่ายตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีการไหนจากนั้นก็จะเป็นการวางแผนเพื่อแก้ปัญหา

4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน ถึงแม้ว่าชาวชนบทมีฐานะยากจนและขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวชนบทก็ยังมีทรัพยากรที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนและร่วมดำเนินงานได้ อย่างน้อยชาวชนบทสามารถจะเข้าร่วมทางการเงินในกิจกรรมบางอย่างได้ การร่วมลงทุนและผลได้ต่างๆ และมีความสนใจระดับรางวัลผลประโยชน์ โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้น เพราะเข้ามามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ

5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล การติดตามผลวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความก้าวหน้าและสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินในกิจกรรมด้านต่างๆการมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้แบ่งออกได้ 2 กรณี คือ โครงการที่รับผิดชอบโดยหน่วยงานของรัฐ และกรณีที่สองคือ กิจกรรมพัฒนาชนบทที่ดำเนินการโดยชาวบ้าน

ซูเกียรติ ลีสุวรรณ์ (2534 และ 2541) กล่าวถึง แนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมเกิดมาจากความเชื่อที่ว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีปัญญาตระหนักรู้ และควบคุมสิ่งแวดล้อมได้ ดังนั้นมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ห่างไกลเพียงใด จึงมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อชีวิตของเขาเอง นอกจากนั้นไปในชุมชนนั้นด้วยการมีส่วนร่วมไม่ได้หมายความว่าแค่การมีส่วนช่วยเหลือสนับสนุนโครงการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงขั้นตอนสำคัญอย่างเช่น การตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการนั้น ๆ ด้วย

ประสาน ตั้งสิกบุตร (2538) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. ชุมชนพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องเกิดขึ้นบนพื้นฐานข้อสัญญาของประชาชน ที่จะใช้ระบบนิเวศของตนเองภายใต้ขีดจำกัดอย่างเหมาะสม เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิต และแก้ไขปัญหาเกิดขึ้นด้วยความพยายามของชุมชน โดยได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาล องค์กรพัฒนาและเอกชน และองค์กรประชาชน
2. ต้องประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนเห็นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยชุมชนเอง
3. องค์กรเอกชนจะเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมของประชาชน

4. การจัดการเรื่องทรัพยากรเพื่อความเหมาะสมกับการพัฒนา จะต้องผ่านการ
ทำงานขององค์กรชุมชน การให้ข่าวสารสาธารณะอย่างต่อเนื่อง การวิจัยและการศึกษาสภาพ
ของชุมชน การติดตามและเฝ้าระวังคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง

ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมที่สามารถอธิบายได้ ดังนี้

ทฤษฎีของ เฮอริชเบิร์ก (Herzberg : 1966 อ้างโดย ประทีป ปานชัย, 2541)

ทฤษฎีสองปัจจัยของ เฮอริชเบิร์ก (Herzberg s Two Factor Theory) เป็นทฤษฎี
การ จูงใจที่สำคัญและได้รับความสนใจในการศึกษาวิจัย และการนำมาประยุกต์ในการบริหาร
องค์กร เช่น Motivation-Maintenance Theory, Dual Factor Theory เฮอริชเบิร์ก ได้สรุป
ปัจจัย 2 ประการ ที่สัมพันธ์กับความพึงพอใจของบุคคล คือ

1. ปัจจัยจูง (Motivator Factor) หมายถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำงานโดยตรงและ
เป็นตัวการสร้างความพึงพอใจให้บุคคลในองค์กรปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น มีดังนี้

1.1 ความสำเร็จในการทำงาน คือการที่บุคคลสามารถทำงานได้สำเร็จ มี
ความสามารถในการแก้ไขปัญหาต่างๆ รู้จักป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้น เกิดความรู้สึกรับ
ผลงานที่สำเร็จ

1.2 การได้รับความยอมรับนับถือ คือได้รับความยอมรับนับถือจากผู้บังคับ
บัญชา เพื่อนร่วมงานและผู้อื่น การยอมรับนี้จะอยู่ในรูปการยกย่องชมเชย การให้กำลังใจหรือ
การแสดงออกอื่นใดสื่อให้เห็นการยอมรับความสามารถเมื่อทำงานสำเร็จ

1.3 ลักษณะของงานที่ปฏิบัติ เป็นงานที่น่าสนใจ ต้องอาศัยความคิดริเริ่ม
สร้างสรรค์หรืองานที่เริ่มตั้งแต่ต้นจนจบคนเดียว

1.4 ความรับผิดชอบ เป็นความพึงพอใจที่เกิดขึ้นจากการได้รับมอบหมายให้
รับผิดชอบงานใหม่ๆ และมีอำนาจในการรับผิดชอบงานอย่างเต็มที่

1.5 ความก้าวหน้า การได้รับเลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้นของบุคคลในองค์กร มี
โอกาสในการศึกษาความรู้เพิ่มเติมหรือได้รับการฝึกอบรม

2. ปัจจัยค้ำจุน (Maintenance Factor) หมายถึง ปัจจัยที่สนับสนุนให้การทำงาน
ของบุคคลสามารถดำเนินงานไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่

2.1 โอกาส คือความเชื่อของผู้กระทำที่มีต่อสถานการณ์หรือข้อกำหนดและทาง
เลือกที่มีโอกาสที่จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการกระทำของบุคคลมักจะตัดสินใจเข้าร่วม
ในการกระทำของสังคม เมื่อเขาพิจารณาเห็นแล้วว่าภายใต้สถานการณ์นั้นเขาเลือกกระทำได้ ดัง

นั้น การที่ผู้กระทำตัดสินใจเลือกกระทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงขึ้นอยู่กับโอกาสที่มีในสถานการณ์นั้น

2.2 ความสามารถ คือ การรับรู้ของผู้กระทำเกี่ยวกับพลังขีดความสามารถของ เขาในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จนกระทั่งสามารถบรรลุผลสำเร็จได้ภายใต้สถานการณ์ที่ผู้กระทำตระหนักถึงความสามารถของเขา

2.3 การสนับสนุน คือ การช่วยเหลือหรือการคัดค้านซึ่งผู้กระทำเชื่อว่าเขากำลังได้รับ หรือคาดว่าจะได้รับจากผู้อื่นในรูปแบบต่างๆ ซึ่งตัวเองจะเป็นผู้เลือก

จะพบว่าปัจจัยจูงใจและปัจจัยค้ำจุนดังกล่าว มีความสอดคล้องกับการบริหารงานอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งเปิดโอกาสให้ทุกคนในหน่วยงานได้มีส่วนร่วมในการ ร่วมคิด ร่วมทำ ทำงาน ให้บรรลุเป้าหมายและประสพผลสำเร็จอย่างมีคุณภาพเป็นการสร้างความรับผิดชอบให้เกิดกับตัวเองและเพื่อนร่วมงานให้เกิดความพึงพอใจในการทำงานและประสิทธิภาพของงานมีมากขึ้น

ติน ปรัชญพฤทธิ (2539) ได้กล่าวถึง ทฤษฎีการมีส่วนร่วมหรือภาวะผู้ตามนี้ ได้รับความสนใจจากนักวิชาการส่วนใหญ่ไม่น้อยมาก เนื่องจากนักวิชาการคิดว่าหากองค์กรมีภาวะผู้นำที่ดีก็พลอยมีภาวะผู้ตามดีไปด้วย การที่นักวิชาการให้ความสำคัญแก่การมีส่วนร่วมหรือภาวะผู้ตามน้อยนั้น พอสรุปสาเหตุ ดังนี้

1. นักวิชาการบางคนอาจไม่แน่ใจว่าองค์กรมีความจำเป็นมากน้อยเพียงใด ที่จะต้องให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. ผู้คนยังไม่แน่ใจว่าวัตถุประสงค์ของการยอมให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วม คืออะไรแน่
3. หากผู้นายอมให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมแล้ว ผู้ตามเหล่านั้น ได้แก่ใครบ้าง ผู้ตามทั้งหมดหรือเฉพาะผู้ตามที่ใกล้ชิดสนิทสนมกับผู้นำเท่านั้น
4. หากผู้นายอมให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมแล้ว ผู้ตามควรจะเข้าไปมีส่วนร่วมมากน้อยเพียงใด และลักษณะของการเข้าไปมีส่วนร่วมเช่นนั้น สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ และผู้ตามอย่างไรบ้าง

จากสาเหตุปัญหาการมีส่วนร่วมข้างต้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมเป็นดาบสองคม คือมีทั้งข้อดีและข้อเสีย การมีส่วนร่วมมิใช่จะนำไปสู่การตัดสินใจที่ดีเสมอไป และถึงแม้ผู้นำจะยอมให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วม แต่ผู้นำก็จำเป็นต้องเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการตัดสินใจนั้น ๆ อยู่ดี

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมอาจจะมีอยู่มากมาย ทฤษฎีแต่ละทฤษฎีการมีส่วนร่วมสามารถแบ่งออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ๆคือ ทฤษฎีความเป็นผู้แทน และทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

ทฤษฎีความเป็นผู้แทน เน้นความเป็นผู้แทนของผู้นำ และถือว่าการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง/ถอดถอนผู้นำ เป็นเครื่องหมายของการที่จะให้หลักประกันกับการบริหารงานที่ดี อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีนี้เน้นเฉพาะการวางโครงสร้างสถาบันเพื่อเป็นเครื่องมือ ในการให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมเท่านั้น

ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ตามแนวความคิดทฤษฎีนี้ การมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์ไม่เฉพาะแต่การเข้าไปพิจารณาเลือกตั้ง หรือถอดถอนผู้นำเท่านั้นแต่ยังรวมถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวางนโยบาย ยิ่งกว่านั้นแต่ยังรวมถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวางนโยบาย ยิ่งกว่านั้นทฤษฎีนี้ยังมองการมีส่วนร่วมเป็นการให้การศึกษา และพัฒนาการกระทำทางการเมือง และสังคมที่มีความรับผิดชอบนั้นก็คือ การไม่ยอมให้มีส่วนร่วม นับว่าเป็นการคุกคามต่อเสรีภาพของผู้ตาม

จากแนวความคิด และทฤษฎีการมีส่วนร่วมของนักวิชาการทั้งหลาย ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การที่ประชาชนเกิดความรู้สึก และความต้องการเป็นเจ้าของร่วมกัน มีความเป็นอิสระ มีอำนาจในการตัดสินใจ มีกิจกรรมร่วมกัน สามารถจัดการแก้ไขปัญหา และพัฒนาได้ด้วยตนเอง รวมพลังสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และสามารถขยายเครือข่ายในเขตพื้นที่ต่าง ๆ

วิธีการและขั้นตอนการมีส่วนร่วม

ฉัตร วุฒิกกรมรักษา (2526) ได้แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของกรรณิกา ชมดี (2524) ดังนี้ คือ การร่วมประชุม ร่วมออกเงิน ร่วมเป็นกรรมการ ร่วมเป็นผู้นำ ร่วมสัมภาษณ์ ร่วมเป็นผู้ชักชวน ร่วมเป็นผู้บริโภค ร่วมเป็นผู้ริเริ่ม ร่วมเป็นผู้ใช้แรงงานหรือเป็นลูกจ้าง และร่วมออกวัสดุอุปกรณ์

Chapin (1977) ได้ทำการศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วม และได้แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมออกเป็น 5 ลักษณะ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมประชุม
2. มีส่วนร่วมบริจาคเงิน
3. มีส่วนร่วมเป็นสมาชิก
4. มีส่วนร่วมเป็นกรรมการ
5. มีส่วนร่วมในการเป็นผู้นำ

ไพรัตน์ ผ่องคุณา (2533) ได้ระบุขั้นตอนของการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน คือ

1. ค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางดำเนินกิจกรรม
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล

จิรายุ ทองเข่าอ่อน (2537) ได้แยกขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 4 ขั้นตอนเช่นกัน คือ

1. ร่วมคิด : สภาพที่เป็นอยู่มีอะไรที่เดือดร้อนและสาเหตุมาจากอะไร
2. ร่วมวางแผน : วิเคราะห์สาเหตุ จัดลำดับความสำคัญของปัญหา และพิจารณา

ทางเลือก

3. ร่วมดำเนินการ : ดำเนินงานตามโครงการและแผนกำหนดโครงการและแผนงาน
4. ร่วมติดตามประเมินผล : ประเมินผลความสำเร็จ หรือ ล้มเหลวเป็นระยะ ๆ และ

แก้ไข

Grima (1977) เห็นว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมอาจแบ่งได้เป็น 3 แบบด้วยกัน คือ

1. การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการร้องขอให้มีการทบทวนการตัดสินใจ
3. การมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร

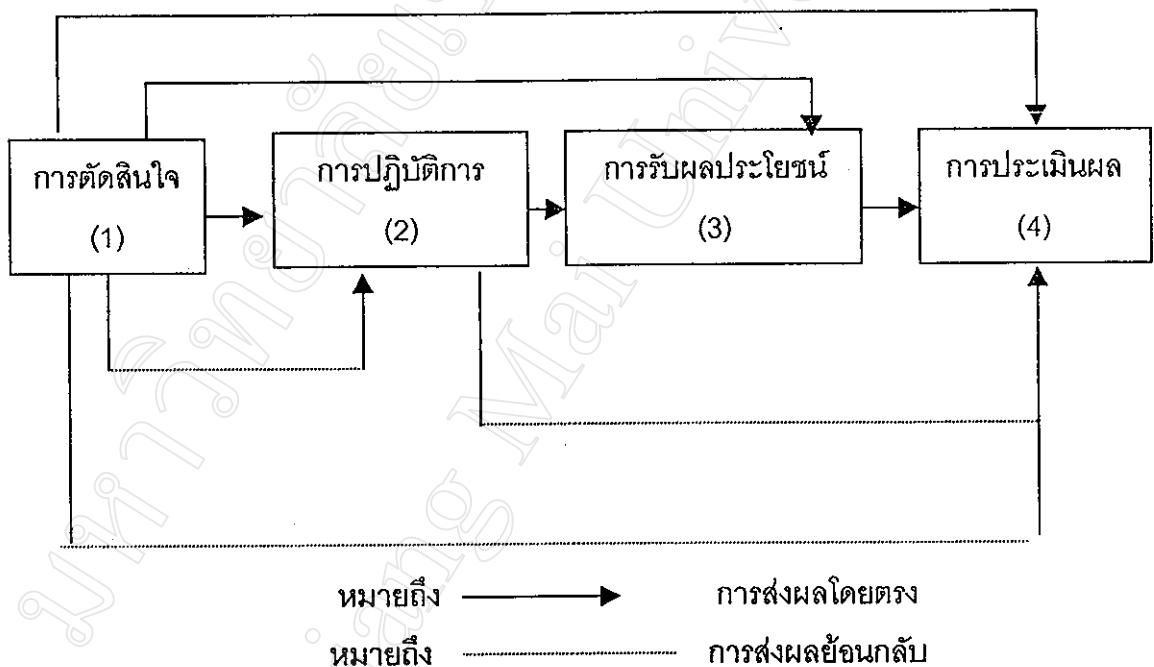
การพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนและบทบาทต่อการตัดสินใจโครงการ อาจพิจารณาได้จากแนวคิดของ Eidsvik (1978) ที่เห็นว่าประชาชนจะมีส่วนร่วมจากน้อยไปหามากดังนี้ คือ

1. ประชาชนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารของโครงการซึ่งอาจมีการตัดสินใจไปแล้ว
2. ประชาชนได้รับแจ้งข้อมูลและได้รับการประชาสัมพันธ์ให้มีความคิดเห็นคล้ายตาม
3. ประชาชนตัดสินใจร่วมกับรัฐ
4. ประชาชนมีสิทธิในการตัดสินใจด้วยตนเอง

จอห์น เอ็ม. โคเฮนและ นอร์แมน ที. อัฟฮอฟฟ์ (John M. Cohen and Norman T. Uphoff) (1997) ได้กล่าวถึง การมีส่วนร่วมโดยทั่วไปว่า การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจ (Decision Making) แต่ก็ได้ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจได้เพียงอย่างเดียว ยังใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับขั้นตอนการปฏิบัติการ (Implementation) ด้วย เช่น ในการจัดองค์การกำหนดกิจกรรมพัฒนา เป็นต้น การตัดสินใจยังเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องของผลประโยชน์

(Benefits) และการประเมินผล (Evaluation) ในกิจกรรมพัฒนาด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่า การตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องเกือบโดยตรงกับการปฏิบัติการ แต่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และการประเมินผลด้วยเหมือนกัน โดยที่ผลประโยชน์นั้นเป็นผลมาจากการปฏิบัติการ และผลประโยชน์ ก็มาเป็นตัวกำหนดให้มีการประเมินผล ซึ่งต่างก็ได้รับผลจากขั้นตอนการตัดสินใจแล้วทั้งสิ้น นั่นเอง นอกจากนี้ก็จะมีผลสะท้อนกลับ (Feed-back) จากการประเมินผลและการปฏิบัติการกลับไปสู่การตัดสินใจอีกด้วย (ดังแผนภาพที่ 2)

แผนภาพที่ 2 แสดงแนวคิดสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วม

แนวความคิดของโคเฮน และอัฟฮอฟฟ์ (Cohen & Uphoff) นี้ จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมมี 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล ทุกขั้นตอนมีความสัมพันธ์โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมที่ขั้นตอนการตัดสินใจเป็นประการสำคัญ ซึ่งในแนวทางการมีส่วนร่วมนั้นมุ่งให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ที่มีบทบาทในทุกๆ เรื่อง ไม่ใช่ที่กำหนดให้ประชาชนปฏิบัติตามในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่จะคิดขึ้นมา

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ การริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจ และการตัดสินใจปฏิบัติการ

2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้าน

ทรัพยากร การบริหาร และการประสานของความร่วมมือ

3. การมีส่วนร่วมในประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

นักวิชาการอีกท่านหนึ่งคือ ลี เจ. แครี่ (Lee J. Carry) (อ้างใน กรรณิกา ชมดี,) แบ่งแบบของผู้มีส่วนร่วม 3 แบบ คือ ผู้กระทำ ผู้รับผลการกระทำ และสาธารณชนทั่วไป

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ได้กล่าวถึง กำหนดรูปแบบของการมีส่วนร่วมอาจจำแนกออกได้ 3 ประการ ตาม ตามลักษณะของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง โดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชน เช่น การรวมกลุ่มเยาวชนกลุ่มต่างๆ

2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน เช่น กรรมการของกลุ่มหรือชุมชน กรรมการหมู่บ้าน

3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวน หรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไหร่ก็ได้ทุกเวลา บางกรณีก็ได้กำหนดลักษณะของการมีส่วนร่วมในลักษณะต่างๆ เช่น

3.1 กรณีมีส่วนร่วมเกิดจากเบื้องบนหรือเบื้องล่าง

3.2 การจูงใจให้มีการมีส่วนร่วมเกิดขึ้น โดยสมัครใจ

3.3 แบบองค์กร

4. ช่องทางที่มีส่วนร่วมเกิดขึ้น เช่น

4.1 การมีส่วนร่วมโดยปัจเจกบุคคลหรือผ่านกลุ่ม

4.2 การมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม

4.3 การมีส่วนร่วมอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ

5. ระยะเวลาความต่อเนื่องของกิจกรรม

6. ขอบข่ายกิจกรรมครอบคลุมขนาดไหน

ในส่วนของวิธีการและขั้นตอนการมีส่วนร่วม สามารถสรุปได้ว่า การที่ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งสิ้นสุดโครงการ โดยไม่แน่ว่าจะเข้ามามีส่วนร่วม ในขั้นตอนไหนของโครงการ

การมีส่วนร่วมของประชาชน Amstein (1971) แบ่งออกเป็นระดับแบบขั้นบันไดทั้งหมดมี 3 รูปแบบ คือ

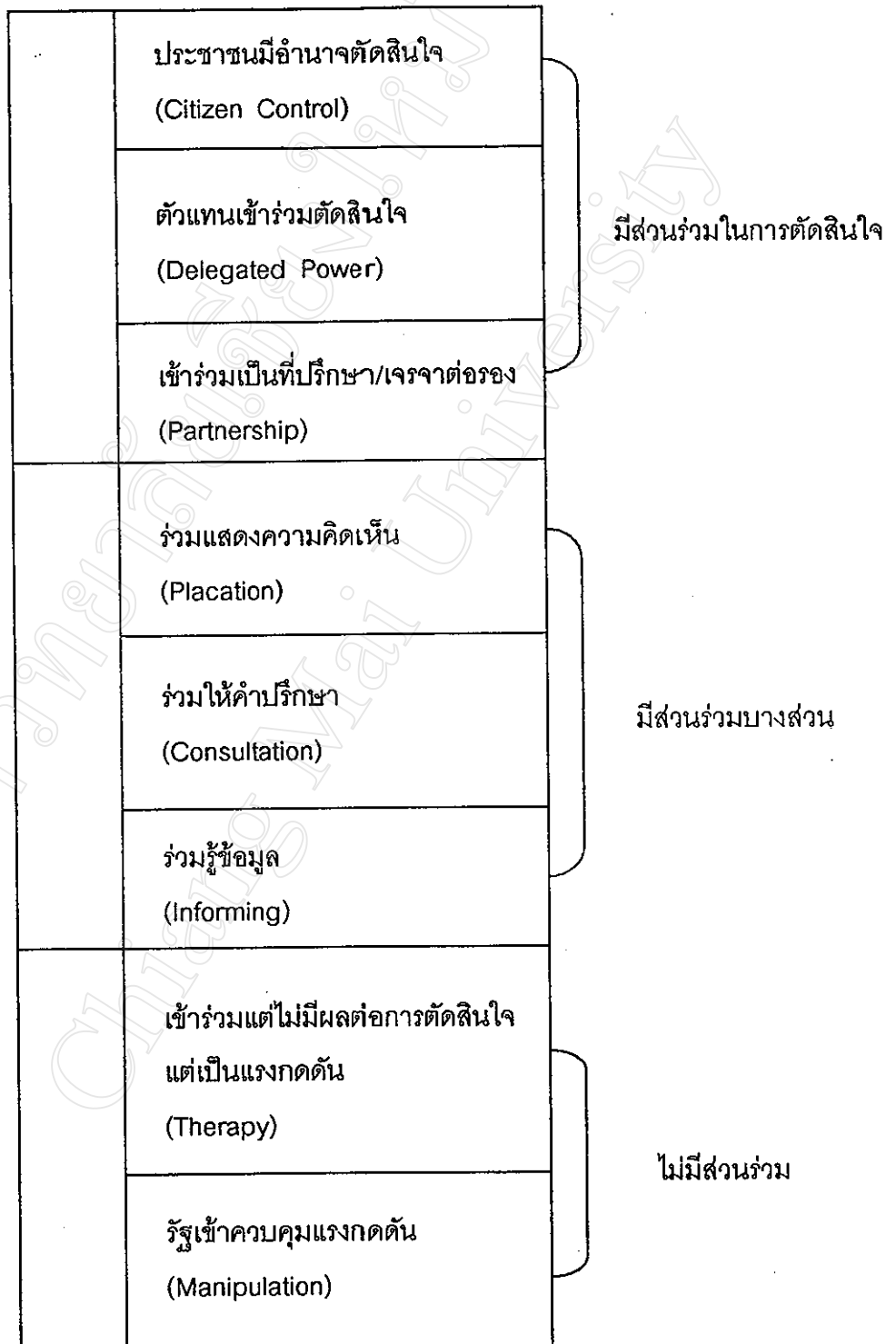
1. แบบหุ้นส่วน (Partnership) ที่ประชาชนมีอำนาจในการเจรจาต่อรองได้ด้วย
 2. แบบการมอบอำนาจ (Delegated Power) ให้ประชาชนมีสิทธิมีเสียง เช่น หากจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อทำหน้าที่ตัดสินใจ ก็มีตัวแทนประชาชนในสัดส่วนที่มากกว่า
 3. ขั้นสูงสุด คือ ประชาชนมีอำนาจในการที่เป็นผู้ตัดสินใจในเรื่งนั้นเอง
- ส่วนการมีส่วนร่วมในรูปแบบอื่นๆ เช่น การแจ้งข้อมูลข่าวสารให้ทราบ การปรึกษาหารือและการเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น Amstein ถือว่าไม่ใช่การมีส่วนร่วมที่แท้จริง

ส่วนรูปแบบที่ Amstein มีความคิดเห็นว่าจะไม่ใช่การมีส่วนร่วมเลย ได้แก่ การให้ประชาชนได้รับรู้หรือการแต่งตั้งตัวแทนประชาชนเข้าร่วมในคณะกรรมการที่ปรึกษา หรือไม่ก็มีการจัดกิจกรรมขึ้นมาเพื่อแสดงให้ประชาชนรับทราบเท่านั้นประชาชนไม่ได้มีส่วนในการตัดสินใจ

อนึ่ง การจะจัดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและลักษณะโครงการว่า จะสร้างผลกระทบในระดับรุนแรงเพียงใดและมีผลกระทบต่อประชาชนโดยทั่วไปกว้างขวางแค่ไหน การกำหนดให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการประเมินผลกระทบในระดับต่างๆ จึงถือว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญของผู้บริหาร ในการบรรเทาความขัดแย้งจากการต่อต้านโครงการของประชาชน

ข้อคิดอีกประการหนึ่งคือ ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการคือ เจ้าของโครงการ หน่วยงานของรัฐ และผู้ได้รับผลกระทบจะต้องมีความเท่าเทียมกัน ในกระบวนการประเมินผลกระทบหลักการของการเสาะหาเหตุผล ข้อเท็จจริง และทางเลือกที่ดีกว่า ไม่ใช่ลักษณะของการปิดบังเผชิญหน้าและไม่ยอมรับซึ่งกันและกัน (ดังแผนภาพที่ 3)

แผนภาพที่ 3 ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน (Arnstein, 1971)

จากรูปแบบการมีส่วนร่วม สามารถประมวลถึงแนวคิดเกี่ยวกับมีส่วนร่วมของประชาชนในการประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ประเทศต่างๆที่ได้ดำเนินการในปัจจุบันสามารถสรุปรูปแบบการมีส่วนร่วมออกได้เป็น 5 รูปแบบ คือ

1. การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) การมีส่วนร่วมรูปแบบนี้ ประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบและบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้การได้รับแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ
2. การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้อง และได้รับผลกระทบ เพื่อที่จะรับฟังความคิดเห็น และตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อประกอบการทำรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมโดยหลักการแล้วการจัดให้มีการหารือ จะต้องมีการดำเนินการก่อนที่จะมีการเสนอผลการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อให้มีการประเมินผลกระทบในบางประเด็นที่อาจมีการมองข้ามไป การหารือในขั้นตอนนี้ซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ การที่ผู้ศึกษาผลกระทบกำหนดขอบข่ายการศึกษา (Scoping) ซึ่งจะต้องมีการหารือกับประชาชนผู้ได้รับผลกระทบ รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้วยว่า ขอบข่ายการศึกษาผลกระทบมีความครอบคลุมเหมาะสมหรือยัง ซึ่งจะมีการหารือระหว่างกันเพื่อแก้ไขปรับปรุงก่อน ที่จะนำไปเป็นกรอบในการจัดทำรายงาน Environmental Impact Assessment (EIA) ต่อไป การหารือยังเป็นช่องทางหนึ่งในการกระจายข้อมูลข่าวสารไปยังผู้ได้รับผลกระทบเพื่อให้เกิดความเข้าใจโครงการมากขึ้น และหารือเพื่อให้มีการให้ข้อเสนอแนะเพื่อประกอบทางเลือกในการตัดสินใจ
3. การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) เป็นรูปแบบที่พบเห็นบ่อยๆ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง คือ ผู้ได้รับผลกระทบ ผู้ที่อาจได้รับผลกระทบหากมีการดำเนินโครงการ หน่วยงานเจ้าของโครงการ และผู้มีอำนาจตัดสินใจได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ ค้นหาเหตุและผล ที่จะดำเนินโครงการ หรือไม่ดำเนินโครงการในพื้นที่นั้นๆ การประชุมรับฟังความคิดเห็นอาจมีการดำเนินการได้หลายรูปแบบ เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและประเด็นที่ต้องการหารือกัน รูปแบบที่พบเห็นได้บ่อยในหลายประเทศ ก็ได้แก่
4. การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) การจัดประชุมในลักษณะนี้จะต้องจัดขึ้นในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ โดยเจ้าของโครงการจะส่งตัวแทนเข้าร่วมเพื่ออธิบายให้ที่ประชุมทราบถึงลักษณะโครงการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ซึ่งหลังจากนั้นก็

เป็นเรื่องของการซักถามของผู้ร่วมในประเด็นปัญหาข้อสงสัยต่างๆ แต่อย่างไรก็ดีการประชุมในระดับชุมชนนี้อาจจัดเป็นเฉพาะจุดในระดับชุมชนย่อย ซึ่งในโครงการอาจมีชุมชนย่อยที่ได้รับผลกระทบหลายชุมชน ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่อาจจะมีการจัดประชุมรับฟังข้อคิดเห็นในระดับที่กว้างขวางขึ้นรวมหลายๆชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

4.1 การประชุมรับฟังความคิดเห็นเชิงวิชาการ (Public Hearing) บางโครงการมีข้อโต้แย้งในเชิงวิชาการ จึงจำเป็นจะต้องมีการจัดประชุมเชิงเทคนิควิชาการ โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาภายนอก ช่วยอธิบายซักถาม และให้ความเห็นต่อรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่การประชุมและสาธารณชนอีกทางหนึ่ง การประชุมจึงอาจจัดในที่สาธารณะทั่วไป ผู้เชี่ยวชาญทั้งของโครงการและภาครัฐก็จะเข้าร่วมในการหารือนี้ ผลการประชุมจะต้องนำเสนอต่อสาธารณะ และผู้เข้าร่วมประชุมต้องได้รับทราบผลดังกล่าวด้วย

4.2 การประชุมในลักษณะนี้จะมีขั้นตอนการดำเนินการที่ชัดเจนมากขึ้น และเป็นเวทีในการเสนอข้อมูลจากสองฝ่ายคือเจ้าของโครงการและผู้รับผลกระทบ การประชุมจะต้องเปิดกว้างและเจ้าของโครงการจะเปิดเผยข้อมูลอย่างไม่มีการปิดบัง การประชุมและคณะกรรมการจัดประชุมนั้นจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับกันได้ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจนและแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบทั่วกัน อาจมาจากการร่วมกันกำหนดขึ้น ทั้งนี้รูปแบบการประชุมนั้นควรจะเป็นลักษณะไม่เป็นทางการมากนัก และไม่เกี่ยวข้องกับนัยของกฎหมายที่จะต้องมีการชี้ขาดเหมือนการตัดสินใจทางกฎหมาย การจัดประชุมจึงอาจจัดเพียงครั้งเดียวและสถานที่เดียวตลอดไป สามารถเปลี่ยนไปตามพื้นที่โครงการได้ตามความเหมาะสม

5. การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ถือได้ว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชนในทางปฏิบัติที่จะให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหานั้นๆ ไม่ใช่เรื่องที่สามารถทำได้ง่าย ๆ อย่างแน่นอน อาจดำเนินการให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบเลือกตั้งตัวแทนของตนเข้าไปนั่งยังคณะกรรมการคณะใดคณะหนึ่งซึ่งจะมีอำนาจในการตัดสินใจต่อประเด็นปัญหานั้นๆ เช่น อาจเป็นสภาที่ปรึกษา (Advisory Council) หรืออาจเป็น Consultative Committee รวมทั้งการได้รับคัดเลือกในฐานะที่เป็นตัวแทนขององค์กร ที่ทำหน้าที่เป็นผู้แทนของประชาชนในพื้นที่ สำหรับประชาชนจะมีบทบาทชี้้นำการตัดสินใจได้เพียงใดก็ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการพิเศษนั้นๆ ว่าจะมีการวางน้ำหนักของประชาชนไว้เพียงใด

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

Uphoff (อ้างในชูเกียรติ ลีสุวรรณ, 2534) ได้แบ่ง ลักษณะการมีส่วนร่วม ออกเป็น 4 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ การมีส่วนร่วม

ในผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เป็นประการสำคัญ และควรแบ่งพิจารณาการมีส่วนร่วมออกเป็น 2 นัย คือ

1. มติการมีส่วนร่วมและบริบทหรือสภาพเงื่อนไขสถานการณ์สิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมในแง่บริบท ได้แก่ ลักษณะการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น

2. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของการมีส่วนร่วม อาจจะเป็นบุคคลภายใน หรือบุคคลภายนอกหมู่บ้านก็ได้ ประเด็นที่น่าสนใจ คือ ลักษณะสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม ของผู้มีส่วนร่วม อีกทั้งทั้งวิธีการเข้าร่วมพิจารณาจากสาเหตุของแรงจูงใจลักษณะการร่วมขอบเขตระยะเวลา หรือลักษณะกิจกรรมที่เข้าร่วม ตลอดจนผลของการเข้าร่วม

ส่วนในแง่บริบท หรือเงื่อนไขสภาพแวดล้อม Uphoff ได้พิจารณาจากสภาพแวดล้อมแง่ตัวโครงการ ได้แก่ ส่วนที่นำเข้า ลักษณะประโยชน์ที่ได้รับ รูปแบบของโครงการ และจากสภาพแวดล้อมอื่นๆซึ่งกระทบกิจกรรม ได้แก่ สภาพแวดล้อมในอดีต ตลอดจนประสบการณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพและธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมทางสังคม (วัฒนธรรม สังคม การเมือง เศรษฐกิจ) ซึ่งมีส่วนทำให้คนในชุมชนเข้าร่วมหรือไม่ ในการพิจารณาภายในชุมชนของตนเอง

จากกรอบวิเคราะห์ข้างต้นจะเห็นว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ มากขึ้นเพียงใด ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่างๆ อย่างสลับซับซ้อน มิใช่ด้านใดด้านหนึ่ง จะต้องพิจารณาถึงมิติของการมีส่วนร่วม นอกจากนั้นในด้านองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ก็เป็นสิ่งสำคัญในการพิจารณาการมีส่วนร่วมของประชาชน และสังคมไทยมีลักษณะทางวัฒนธรรม

โดยสรุปแล้ว ปัจจัยที่ทำให้เกิดแรงกระตุ้นแก่ประชาชน ที่ส่งผลกระทบต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ ปัจจัยภายในตัวบุคคล คือ ความรู้สึก ความคาดหวัง และความต้องการที่จะผลักดันและปัจจัยภายนอก คือ แรงเสริมที่ช่วยกระตุ้นให้ปัจจัยในตัวบุคคล เกิดการมีส่วนร่วมมากขึ้น คือ รางวัลตอบแทน สภาพแวดล้อมทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ความปลอดภัย และวัฒนธรรมชนบทนิยมประเพณี

ปัญหาและข้อจำกัดการมีส่วนร่วม

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2527) เสนอความคิดเห็นไว้ว่า เจ้าหน้าที่และระบบราชการเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 2 ด้าน คือ

ปัญหาเกี่ยวกับตัวของชาวชนบทเองถึงความเป็นปัจเจกบุคคล นอกจากนั้นชาวชนบท

ยังอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ หรือพึ่งบุคคลภายนอกมากเกินไป มีการดูถูกฐานะของตนเอง โดยทำการเลือกผู้นำที่สามารถอุปถัมภ์ตนเองได้

1. ปัญหาเกี่ยวกับตัวของเจ้าหน้าที่และระบบราชการต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน มีลักษณะดังนี้

- 1.1 นโยบายในระบบราชการมักจะมีมาจากเบื้องบน
- 1.2 การจัดสรรงบประมาณมาจากส่วนกลาง คำนึงถึงเฉพาะกิจกรรมที่ส่วนกลางกำหนด
- 1.3 ระบบราชการและเจ้าหน้าที่ในระดับต่างๆ ขาดการประสานงาน และรับปฏิบัติเฉพาะนโยบายหลักของหน่วยงาน
- 1.4 มีความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่น้อย มักจะเชื่อว่าตนเองมีฐานะสูงกว่าชาวชนบท
- 1.5 เจ้าหน้าที่ราชการชอบทำงานสำนักงาน
- 1.6 ระบบราชการใช้การให้คุณให้โทษ ทำตัวให้พอใจแก่ผู้บังคับบัญชา มิได้ปฏิบัติงานเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง
- 1.7 บุคคลภายนอกหรือผู้เกี่ยวข้อง ไม่ต้องการให้ชาวชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา

นำชัย ทนุผล (2531) ได้ระบุว่า ปัญหาในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของการพัฒนาชุมชนของประชาชนมีสาเหตุอยู่ด้วยกันหลายประการ คือ

1. เกิดจากตัวของประชาชนเอง ข้อจำกัด ในกรณีนี้ เกิดขึ้นด้วยความเคยชินของตัวประชาชนเอง ซึ่งมักจะเป็นผู้รับบริการอยู่เสมอ ทั้งในรูปของการได้รับบริการค่าตอบแทนหรือยึดเยียดให้บริการประชาชนเองเลยมีค่านิยมและทัศนคติว่า รัฐบาลจะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลืออยู่เสมอทำให้ พวกเขาเหล่านั้นเกิดความรู้สึกแบบการพึ่งพาตลอดเวลา จะเห็นบ่อยครั้งที่เดียวที่โครงการพัฒนาของรัฐบาลซึ่ง ได้พยายามเข้าไปพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยเน้นในปรัชญาของการช่วยเหลือตนเอง แต่กิจกรรมของโครงการเหล่านั้นมักจะออกมาในรูปของการกระทำเพื่อประชาชนมิใช่กระทำร่วมกับประชาชน

2. การเกิดองค์กร เจ้าหน้าที่ และระบบราชการ ซึ่งปฏิบัติกันอยู่ทุกวันนี้ นับได้ว่าเป็นข้อจำกัดที่ทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนลดน้อยถอยลง กล่าวคือ

1. นโยบายการพัฒนาในระบบราชการไทย มักมีคำสั่งมาจากเบื้องบน จึงเป็น

การยากที่เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนา จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

2. ทางด้านตัวเจ้าหน้าที่หรือบุคลากร การยี่ดระบบให้คุณให้โทษ ซึ่งถือความพึงพอใจของผู้บังคับบัญชา และกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นหลัก

3. ความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่น้อยประชาชนในชนบทโดยมากแล้ว มักจะถือว่าข้าราชการหรือนักพัฒนาต่างๆ เป็นผู้มีความรู้ มีอำนาจหรือหน้าที่เป็นนายของประชาชน ทำให้เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนามีแนวโน้มที่คิดว่าตัวเองมีคุณภาพสูงกว่าชาวชนบท ดังนั้นนักพัฒนามักจะแสดงตนเป็นผู้นำและดำเนินการเองทุกอย่าง

กล่าวโดยสรุป ปัญหาและอุปสรรคที่เป็นตัวขัดขวางการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ การขาดจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของโครงการพัฒนาต่าง ๆ ในชุมชนของตนเอง การไม่กระจายอำนาจหน้าที่ และความรับผิดชอบให้แก่ประชาชน และโครงสร้างอำนาจทางการเมืองการปกครอง และการบริหาร รวมถึงระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทย

แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ

วิชัย เทียนน้อย (2533) ได้เสนอว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ หมายถึง การนำทรัพยากรน้ำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และยืดอายุการใช้งานให้ยาวนานที่สุด โดยมีหลักสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ 5 ประการ คือ

1. การถนอม เป็นการอนุรักษ์เพื่อพยายามคงสภาพทั้งปริมาณ และคุณภาพเอาไว้ เช่น สร้างอ่างเก็บน้ำ นอกจากนี้ยังใช้เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และการชลประทาน ยังสามารถใช้ประโยชน์ด้านการขยายพันธุ์สัตว์น้ำอีกด้วย

2. การบูรณะฟื้นฟู ซึ่งได้รับความเสียหายเนื่องมาจากสาเหตุต่างๆ ให้คืนสู่สภาพเดิม เช่นการขุดลอกแหล่งน้ำที่ตื้นเขิน เป็นต้น

3. การนำมาใช้ใหม่ ซึ่งต้องมีการวางแผนที่ดี

4. การเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้งาน เช่น น้ำที่ไหลตามลำน้ำ หากสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำ เพื่อยกระดับน้ำเหนือเขื่อนให้สูงขึ้นสามารถนำมาผลิตพลังงานไฟฟ้าได้

5. การสำรวจแหล่งทรัพยากรน้ำเพิ่มเติม อีกทั้งยังเสนอแนวทางในทางในการดำเนินการเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ดังต่อไปนี้

5.1 จัดตั้งกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ

5.2 ออกกฎหมายควบคุมการใช้น้ำ

5.3 การให้การศึกษาแก่ประชาชน ทั้งในระบบและนอกระบบ ในรูปของการประชาสัมพันธ์เป็นเอกสาร เป็นแผ่นพับ รูปภาพต่างๆ นอกจากนี้ยังส่งผ่านสื่อต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ได้อีก

5.4 การจัดตั้งหน่วยงานขึ้นรับผิดชอบ

และได้อธิบายถึงการอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ประโยชน์อย่างมีเหตุผล และมีการสร้างเสริม ดัง หลักการอนุรักษ์ ดังนี้

1. ต้องใช้อย่างฉลาด (Wise Use) คือ พิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลได้ผลเสีย ความขาดแคลน หรือความหายากในอนาคต อีกทั้งพิจารณาทางหลักเศรษฐศาสตร์อย่างถี่ถ้วน
2. ประหยัดของที่หายาก ทรัพยากรใดที่มีน้อย หรือหายากควรค่าอย่างยิ่งที่จะเก็บรักษาเอาไว้มิให้สูญไป ถ้าต้องใช้อย่างประหยัดไม่ฟุ่มเฟือย
3. หาวิธีการปรับปรุงของที่ไม่ดีหรือเสื่อมโทรมให้ดีขึ้น นั่นคือทรัพยากรใดที่เกือบจะสูญไปหรือหมดไป ถ้าดำเนินการไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ ควรหาทางปรับปรุงในลักษณะที่ดีขึ้นไป

นิวัต เรืองพานิช (2528) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources Conservation) หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เกิดประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลานานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย ฉะนั้น การอนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึง การเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ (time and space)

วิชัย เทียนน้อย (2526) ได้กล่าวถึง การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำมีวิธีการที่กระทำได้ คือ

1. การจัดหาพื้นที่มีคุณภาพมาให้เพียงพอ โดยการวางแผนล่วงหน้า เช่น การสร้างอ่างเก็บน้ำ ขุดบ่อหรือสระ
2. การป้องกันการเกิดมลพิษของน้ำ โดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือสำคัญ
3. การป้องกันการเกิดน้ำท่วม เช่น การปลูกป่าซับน้ำฝนบางส่วนไว้ ชะยาความลึกและความกว้างของแหล่งน้ำธรรมชาติ
4. การนำน้ำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
5. การรักษาสภาพแหล่งน้ำธรรมชาติ โดยการขุดลอกแหล่งน้ำ ปลูกพืชป้องกันการพังทลายของดินรอบแหล่งน้ำ

สำหรับเรื่องนโยบายและมาตรการที่ใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ และพัฒนาทรัพยากรน้ำ ศูนย์สนเทศการเกษตรและสหกรณ์ (2526) ได้เสนอไว้ 8 ประการ คือ

1. ควรกำหนดนโยบายและมาตรการในการพัฒนาแหล่งน้ำให้มีทิศทาง และเป้าหมายที่ชัดเจน โดยพิจารณาถึงข้อจำกัดและความเป็นไปได้
2. ควรมีการกำหนดมาตรการเพื่อให้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เช่น ป่าไม้ ที่ดิน เพื่อช่วยสนับสนุนการพัฒนาทรัพยากรน้ำให้เป็นไปอย่างได้ผล
3. ควรออกกฎหมายและกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมการใช้ทรัพยากรน้ำให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และป้องกันไม่ให้เกิดมลภาวะต่อแหล่งน้ำ
4. การกำหนดนโยบายและมาตรการในการพัฒนาแหล่งน้ำ ควรสอดคล้องกับการพัฒนาประเทศในสาขาการผลิตอื่นๆ เช่น การเกษตร
5. ควรทำการสำรวจ ศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำของภาค เพื่อหาข้อมูลและวิเคราะห์ถึงความเหมาะสม และความเป็นไปได้ในการที่จะทำการพัฒนาทรัพยากรน้ำเพื่อใช้ในกิจกรรมต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพและให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาให้มากที่สุด
6. ควรปรับปรุงระบบการชลประทานและคลองส่งน้ำต่างๆ เพื่อป้องกันการสูญเสียน้ำขณะส่งน้ำ และเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้น้ำจากคลองชลประทานให้ดียิ่งขึ้น
7. ควรศึกษาถึงวิธีการลดการระเหยของน้ำจากแหล่งต่างๆ เช่น อ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อน
8. ควรศึกษาถึงวิธีการปรับปรุงเอาน้ำทิ้งจากโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ หมุนเวียนเปลี่ยนกลับมาใช้ใหม่ ในทางเกษตรกรรมเพื่อเป็นการประหยัดน้ำ

ทรัพยากรน้ำ

มนัส สุวรรณ (2539) กล่าวว่าน้ำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของระบบนิเวศที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเป็นโครงข่ายอยู่อย่างต่อเนื่อง น้ำเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิด น้ำมิได้เป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งของร่างกายหรือลำต้นของพืชหรือสัตว์เท่านั้น แต่ยังเป็นที่พักอาศัยของสัตว์และพืชจำนวนมากอีกด้วย น้ำเป็นทรัพยากรที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม โดยมนุษย์อาศัยน้ำเพื่ออุปโภคบริโภค กล่าวคือ ทั้งดื่มทั้งใช้ภายในครัวเรือน โดยทางอ้อมน้ำเป็นทรัพยากรค้ำจุนสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ที่จะกลับมาใช้ประโยชน์ต่อมนุษย์อีกทอดหนึ่ง น้ำยังมีประโยชน์โดยตรงต่อมนุษย์มากที่สุด คือ น้ำจืดซึ่งมีเพียงส่วนน้อย (ร้อยละ 3) เมื่อเทียบกับปริมาณน้ำทั้งหมดบนพื้นโลก และเพียงส่วนน้อยที่มนุษย์จะนำมาใช้

ประโยชน์ได้ทั้งหมดก็เปล่า เพียงส่วนน้อยของร้อยละ 3 ของปริมาณน้ำบนพื้นโลกนี้เท่านั้น แต่มีผู้คำนวณว่าเป็นปริมาณน้ำถึง 20,000 ล้านล้านแกลลอน (20,000,000,000,000,000 แกลลอน)

น้ำบนผิวโลกมีการผันอยู่เสมอ เช่นการระเหยขึ้นไปบนชั้นบรรยากาศแล้วก็ตกลงมาเป็นฝน น้ำที่ระเหยจากพื้นผิวทะเลและมหาสมุทรนั้น อาจจะมีบางส่วนที่ถูกพัดพามายังแผ่นดิน และในที่สุดก็ตกลงมาเป็นฝน น้ำฝนที่ตกลงมาจะไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ และในที่สุดบางส่วนก็อาจกลับลงสู่ทะเลอีกครั้ง บางส่วนก็ซึมลงใต้ดิน และพักตัวอยู่ในชั้นบาดาล บางส่วนของน้ำฝนที่ซึมอยู่ในดินจะถูกดูดนำไปใช้โดยพืช การคายน้ำ ของใบพืชทำให้น้ำกลับขึ้นสู่ชั้นบรรยากาศอีกครั้งหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เรียกว่าวัฏจักรของน้ำ ตามปกติแล้ววัฏจักรของน้ำจะอยู่ในสภาวะที่สมดุลอยู่เสมอ กล่าวคือ ปริมาณน้ำที่ระเหยกลายเป็นไอจากทะเลหรือมหาสมุทร เมื่อถูกพัดพาสู่แผ่นดินแล้วตกลงมาเป็นฝน ในที่สุดก็ไหลกลับลงสู่ทะเลในปริมาณเดียวกัน เสมอ วัฏจักรของน้ำที่อยู่ในสภาวะสมดุล เมื่อทำการประเมินโดยเฉลี่ยแล้วจะพบว่า ในวันหนึ่งๆ น้ำจะระเหยจากทะเลและมหาสมุทรเป็นปริมาณ 875 ลบ.กม. น้ำปริมาณนี้ตกลงมากเป็นฝน ในเขตทะเลและมหาสมุทรเสีย 775 ลบ.กม. ที่เหลืออีก 100 ลบ.กม. จะถูกพัดพาเข้าแผ่นดิน โดยรวมกับไอน้ำอีกจำนวนหนึ่งที่ได้จากการคายน้ำของใบพืชและการระเหย 65 ลบ.กม.) รวมเป็น 265 ลบ.กม. จากนั้นก็ตกลงมาเป็นฝน เมื่อถึงพื้นดินก็จะไหลลงสู่ที่ต่ำ บางส่วนถูกดูดนำไปใช้ในต้นพืชโดยพืชหลากหลายชนิด บางส่วนถูกดูดซึมลงใต้ดิน อย่างไรก็ตามก็จะมีน้ำส่วนหนึ่งซึ่งเท่ากับ 100 ลบ.กม. ที่ถูกถ่ายเทกลับลงสู่ทะเลโดยแม่น้ำสายต่างๆ สิ่งที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ น้ำที่แผ่นดินให้กับบรรยากาศจำนวน 165 ลบ.กม. ต่อวันนั้น ปริมาณ 90% เป็นน้ำที่ได้จากการคายน้ำของใบพืช ส่วนที่เหลือเกิดจากการระเหยโดยความร้อนจากดวงอาทิตย์ และจะเป็นเช่นนี้ตลอดไป

กล่าวโดยสรุป ทรัพยากรน้ำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของระบบนิเวศที่สมดุลอยู่เสมอ หากน้ำมีการระเหยมากกว่าที่จะตกมาเป็นฝน หรือเกิดขาดสมดุลขึ้นมาในชั้นบรรยากาศ อาจทำให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาเช่นกัน ดังนั้นน้ำจึงเป็นทรัพยากรที่สำคัญมากของระบบนิเวศที่ขาดไม่ได้

2.3 แนวคิดในการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2540) ได้อธิบายไว้ในนิเวศเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมืองว่าเมื่อแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนปรากฏขึ้นมาใหม่ในช่วงนี้ปลายทศวรรษที่ 1980 หลายฝ่ายเห็นว่าเป็นความคิดที่ดีที่จะมีการพัฒนาแบบนี้ เศรษฐกิจขยายตัวต่อไปได้พร้อมกับคุณภาพ

สิ่งแวดล้อมที่ดีด้วย ทั้งสองสิ่งไม่มีความขัดแย้งกัน แนวคิดนี้จึงได้รับการต้อนรับอย่างกว้างขวาง จากนักวางแผนพัฒนาที่ยึดมั่นแนวทางปฏิรูปโดยมองกันว่าการแก้ไขปัญหานี้มีลักษณะแบบทุกฝ่ายได้ไม่มีใครเสีย (Win-Win Solution) แต่ในระยะหลังนักนิเวศวิทยาการเมืองเริ่มตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาแบบยั่งยืนว่าดูผิวเผินการพัฒนาแบบนี้ให้ความสำคัญมากขึ้นแก่สิ่งแวดล้อม แต่ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว ความยั่งยืน หมายถึงขอให้สิ่งที่ดำรงอยู่แล้วดำรงอยู่ไป ส่วนการพัฒนาจะหมายถึง การขยายตัวทางเศรษฐกิจหรือความเจริญเติบโตดังนั้นการพัฒนาแบบยั่งยืนก็คือการพัฒนาที่ต้องการให้การขยายตัวทางเศรษฐกิจดำรงอยู่ต่อไปอย่างยาวนาน โดยแก้ไขวิกฤตการณ์ของสิ่งแวดล้อมให้สำเร็จด้วย มิฉะนั้นแล้วมลภาวะที่รุนแรงและสิ่งแวดล้อมที่ทรุดโทรมจะเป็นอันตรายต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจในอนาคต มองในแง่นี้แล้วการพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นความพยายามชนิดหนึ่ง ที่จะให้มีการปฏิรูปเพื่อปรับปรุงระบบอุตสาหกรรมนิยมไป ในทิศทางสีเขียวมากขึ้นเพื่อให้ระบบนี้ได้อยู่รอดยาวนานแต่วิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมจะได้รับการแก้ไขอย่างจริงจังหรือไม่เป็นเรื่องที่น่าสนใจ และในที่สุดได้ข้อสรุปว่าแนวทางการพัฒนาดังกล่าวเพียงแต่ช่วยบรรเทาความรุนแรงของปัญหาเท่านั้นเอง โดยแนวคิดแรกมองปัญหาสิ่งแวดล้อมว่าเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา และต้องหาวิธีการแก้ไขที่มีประสิทธิภาพ ส่วนแนวคิดที่สองมองปัญหาสิ่งแวดล้อมในลักษณะการคุ้มครองป้องกันมิให้ปัญหานี้เกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าในเนื้อแท้แล้วการพัฒนาแบบยั่งยืนดังกล่าวคงยึดมั่นในอุดมการณ์อุตสาหกรรมนิยม ซึ่งเน้นวิถีการผลิตและวิถีชีวิตแบบทุนนิยมผสมการวัตถุนิยม ระบบทั้งระบบยังอยู่บนพื้นฐานของปรัชญาที่เน้นความสำคัญของมนุษย์ ดังนั้นการแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพมากที่สุดจึงต้องแก้ต้นตอโดยปรับเปลี่ยนระบบอย่างถอนรากถอนโคนไปสู่แนวนิเวศวิทยาคนนิยมโลกทัศน์ที่สอดคล้องกับเป้าหมายความยั่งยืน คือโลกทัศน์แนวนิเวศวิทยานิยม ซึ่งมีเนื้อหาหลักอยู่ 4 ข้อด้วยกัน คือ

- (1) โลกของเรามีขีดจำกัดทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรนี้ก็มีไว้สำหรับสรรพสิ่งที่มีชีวิต (ไม่ใช่สำหรับมนุษย์เท่านั้น)
- (2) มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่อาจแยกจากธรรมชาติและต้องขึ้นอยู่กับกฎธรรมชาติ
- (3) อนาคตของมนุษย์อยู่ที่การดำรงชีวิตร่วมกับธรรมชาติไม่ใช่เข้าไปพิชิต หรือทำการครอบงำธรรมชาติ
- (4) ทุกชีวิตในโลก (ไม่ใช่มนุษย์เท่านั้น) ต้องการระบบนิเวศที่มีเสถียรภาพเพื่อการดำรงอยู่อย่างยาวนาน

โลกทัศน์แนววิเทศวิทยานิยมนี้แฝงไว้ด้วยหลักปรัชญาสำคัญ 2 ประการ คือ ความยุติธรรมทางสังคม และความยุติธรรมทางนิเวศ ในที่นี้ความยุติธรรมทางสังคม ครอบคลุมถึงความยุติธรรมต่อคนรุ่นหลังในอนาคต ความยุติธรรมต่อคนรุ่นเดียวกันซึ่งอยู่บนผืนพิภพร่วมกันทางนิเวศ หลักความยุติธรรมทางสังคมทั้งสองแบบนี้ย่ำว่ารุ่นเรามีภาระหน้าที่ที่จะต้องดูแลสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติให้อยู่ยั่งยืน เพื่อที่จะได้ส่งมอบมรดกนี้ให้แก่คนรุ่นหลังในอนาคตในขณะเดียวกันก็มีภาระหน้าที่ปกป้องคุ้มครองสิ่งแวดล้อมเพื่อความสมบูรณ์ของผู้คนทั้งโลกซึ่งมีชีวิตอยู่ร่วมกับเราในยุคปัจจุบันด้วย นั่นคือ ไม่ทำลายธรรมชาติ หรือครอบครองทรัพยากรเอาไว้แต่เพียงผู้เดียวจนคนอื่นต้องได้รับความเดือดร้อน ส่วนความยุติธรรมทางนิเวศเป็นหลักการที่ย้ำว่ามีใช้ให้ความยุติธรรมแก่มนุษย์เท่านั้นแต่ต้องให้ความยุติธรรมแก่ธรรมชาติ เช่นเดียวกับมนุษย์ธรรมชาติก็มีสิทธิ์ที่จะดำรงชีวิตอยู่ เราช่วยกันคุ้มครองธรรมชาติมิใช่เพื่อมนุษย์เท่านั้น หากแต่เป็นไปเพื่อชีวิตทั้งหมดในโลกธรรมชาติ

หลักการความยุติธรรมทางนิเวศจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางแนวคิดที่สำคัญคือการปฏิบัติการทางการเมืองเพื่อแก้ไขปัญหาสีงแวดล้อมจะถูกเคลื่อนย้ายจาก รัฐ ไปสู่ ชุมชนท้องถิ่นชาวบ้านยอมรับรู้จักปัญหาพื้นฐานของตนเองได้ดีที่สุดและอยู่ในฐานะที่จัดการตนเองได้ในทัศนะของนิเวศเศรษฐศาสตร์ การพัฒนาที่ยั่งยืนน้อยที่สุดควรจะมีหลักการ 3 ข้อ ดังต่อไปนี้

(1) เน้นแนวคิดของความเหมาะสมหรือทางสายกลาง กล่าวคือ การพัฒนาควรให้ความสำคัญเรื่องคุณภาพชีวิต คุณภาพสิ่งแวดล้อม ความยั่งยืนของระบบนิเวศและความยุติธรรมทางสังคมมากกว่าเรื่องขยายตัวทางเศรษฐกิจ ตลาดเสรีและการแสวงหากำไรสูงสุด

(2) ละทิ้งแนวทางการพัฒนาที่นิยมวัตถุ กล่าวคือ วิถีชีวิตแบบตะวันตกที่เรียบง่ายและสอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ควรแสวงหามากกว่าที่จะลุ่มหลงในวิถีชีวิตแบบทุนนิยมที่เน้นการเพิ่มขึ้นของวัตถุอย่างไม่สิ้นสุด

(3) ให้ความสำคัญแก่หลักการพึ่งตนเองระดับท้องถิ่น กล่าวคือ การปลดปล่อยพัฒนาการออกจากระบบเศรษฐกิจโลก และแสวงหาระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองระดับท้องถิ่น (มีขนาดเล็กและใช้เทคโนโลยีสายกลาง) จะเป็นวิธีการส่งเสริมให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างจำกัดและมีผลกระทบน้อยที่สุดต่อระบบนิเวศแต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่อาจสำเร็จได้ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจิตสำนึกของประชาชน ในที่นี้คือการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ในการเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาสีงแวดล้อมนักคิดกระแสหลักจะเน้นแต่เรื่องการวางแผนและการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่เอ่ยถึงเรื่องโลกทัศน์เลย แนวคิดนี้อาจจะเป็นจริงก็ได้เพราะเขาคำนึงแต่เรื่องความยั่งยืนของการพัฒนา มิได้ คำนึงถึงความยั่งยืนทางนิเวศ ถ้าเราต้องการบรรลุถึงความยั่งยืน

ทางนิเวศ มีความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขที่ต้นตอโดยปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ที่ดำรงอยู่ไปสู่โลกทัศน์แนวนิเวศวิทยานิยม วิธีการที่เหมาะสมและดีที่สุดก็คือ ต้องเริ่มต้นจากท้องถิ่นโดยตรง (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) มีแรงจูงใจอะไรบางอย่างที่จะกระตุ้นให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งโลกของความเป็นจริง มีอำนาจและอิทธิพลผลประโยชน์ของชนชั้นที่ครอบงำสังคมอยู่เป็นอุปสรรคกีดขวาง มองในแง่นี้แล้ว การพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนทางธรรมชาติและชุมชนสังคม ตามแนวเศรษฐศาสตร์สีเขียวมีอุปสรรคที่สำคัญ คือ ระบบเศรษฐกิจการเมือง ขวางกันอยู่ ทางแก้จึงต้องสร้างให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม โดย

(4) เปลี่ยนโลกทัศน์ พร้อมกับเข้าไปสู่ท้องถิ่นนิยม เพื่อหลีกเลี่ยงหนทางนิเวศน์วิชาการท้องถิ่นต้องเผชิญกำลังกันเสนอแนวคิด โลกทัศน์ใหม่ ว่าต้องยุติการครองอำนาจรวมชาติและการครอบงำสังคมในเวลาเดียวกัน แต่การที่จะพูดถึงเรื่องสิ่งแวดล้อมเพียงอย่างเดียวโดยไม่เกี่ยวข้องกับปัญหาสังคมเลยย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะทั้งสองปัญหาเกิดขึ้นในกระบวนการเดียวกัน เพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์ต้องปรับเปลี่ยนระบบและโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมืองอย่างรอบด้าน รวมถึงการสร้างจิตสำนึกใหม่ทางนิเวศที่จะกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวเกี่ยวกับธรรมชาติและตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างสังคมใหม่ที่มีความเป็นธรรมไร้การกดขี่ขูดรีด

(5) การสร้างเคลื่อนไหวสีเขียวในระดับรากหญ้า ความยั่งยืนทางนิเวศจะประสบความสำเร็จได้ดีที่สุดก็ต่อเมื่อมีการดำเนินการโดยชุมชนของท้องถิ่นเอง ในระยะหลังๆ ประชาชนจะมีบทบาทในการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนมากขึ้น เราจะเห็นว่าทั่วโลกมีการเคลื่อนไหวในระดับรากหญ้าเพื่อเรียกร้องสิทธิทางสิ่งแวดล้อมและสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเองมีมากขึ้น มีแนวโน้มว่าขบวนการนี้จะทรงพลังมากยิ่งขึ้นจนศูนย์กลางอำนาจนิ่งเฉยอยู่ได้

หลักการการพัฒนาที่ยั่งยืน ประกอบด้วย

(1) การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ให้ชุมชนมีสิทธิในการดูแลรักษาชุมชนเองการเข้าถึง การควบคุมการใช้ทรัพยากรและการสร้างวินัยท้องถิ่น ตลอดจนการที่สิทธิชุมชนจะต้องได้รับการยอมรับซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน

(2) กิจกรรมต่างๆ ควรเป็นไปบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น และข้อปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น สนองต่อต่อความต้องการของชุมชนท้องถิ่น

(3) การมีส่วนร่วมจากระดับล่าง ในการคิดริเริ่ม วางแผน ตัดสินใจ ได้รับความประโยชน์ตลอดจนการได้รับการแจ้งข่าวสารข้อมูล ปรึกษาหารือและเกี่ยวข้องในขั้นตอนการวางแผน นำแผนแปลงไปสู่ภาคปฏิบัติและจัดการโครงการพัฒนา

(4) ความเสมอภาคทางเพศ ระหว่างบทบาทของหญิงและชาย

(5) สิทธิของพื้นเมืองและชนกลุ่มน้อย ต้องได้รับการสนับสนุนเพื่อรักษาความหลากหลายด้านทรัพยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตที่ยั่งยืนและการปฏิสัมพันธ์กับโลกที่อยู่อาศัย และเพื่อการเรียนรู้เชื่อมต่อนระหว่างของวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหายไป

(6) ความหลากหลายทางชีวภาพและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ วิธีการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องพิจารณาสิ่งมีชีวิตเป็นโซ่หรือห่วงของวงจรชีวิตของโลก ดังนั้น สิ่งที่เกี่ยวข้องกัน คือ สิทธิในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ

(7) ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกรวมทั้งเทคโนโลยี การช่วยเหลือและการตลาดทุกระดับจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง (อนุรักษ์ ปัญญา นวัตกรรม, 2541)

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มานิต เรืองรัตน์ (2525) ศึกษาความรู้และทัศนคติเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของนักเรียนประถมชั้นปีที่ห้า ในโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร พบว่า ความรู้ทางด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของนักเรียนอยู่ในเกณฑ์พอใจ และนักเรียนมีทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความรู้และทัศนคติของนักเรียนทั้ง 2 เขตชุมชน คือ ชุมชนชั้นนอกและชุมชนชั้นใน ปรากฏว่าความรู้และทัศนคติเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของนักเรียนทั้ง 2 เขตไม่มีความแตกต่างกัน

จิรายุ ทองเข่าอ่อน (2537) ได้สรุปผลการศึกษาว่า "สิ่งจูงใจทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุดได้แก่ ความต้องการที่จะได้รับความรู้ในการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้นส่วนผลของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจคือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีในการประกอบอาชีพและการมีผลผลิตที่ทำให้รายได้เพิ่มขึ้น และการได้รับความรู้เพิ่มขึ้นในการประกอบอาชีพ" ส่วนสุจินต์ (2527) ได้ศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมว่า ได้แก่ ปัจจัยทางด้านบุคคล ตำแหน่งทางสังคมภายในหมู่บ้าน การรู้สึกว่าคุณเองมีความสำคัญต่อหมู่บ้าน ส่วนอายุเพศ ปัจจัยทางเศรษฐกิจไม่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

สุรัสวดี นุ่นพยนต์ (2528) พบว่าขั้นตอนที่ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมคือ ขั้นตอนปฏิบัติตามโครงการและขั้นตอนรับผลประโยชน์จากโครงการ โดยประชาชนมีส่วนร่วมในรูปของแรงงานมากที่สุด รองลงมาคือ ร่วมออกเงินและวัสดุ ร่วมประชุม และร่วมแสดงความคิดเห็น ส่วนขั้นตอนการค้นปัญหาและขั้นตอนการตัดสินใจเลือกแนวทางนั้น ประชาชนมีส่วนร่วมในรูปของการ

ประชุมมากที่สุด รองลงมา คือ การแสดงความคิดเห็นเมื่อเป็นกรรมการและเป็นประธาน จิรายุทธ (2534) ได้อธิบายว่า การมีส่วนร่วมในการประชุมหรือสนทนาต้องมีบรรยากาศของความเสมอภาค ยอมรับความคิดเห็นและให้ความสำคัญแก่ความคิดเห็นของสมาชิกกลุ่มทุกคนว่ามีคุณค่าหรือมีประโยชน์

จิรายุทธ ทองเขาอ่อน (2537) พบว่า เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุเฉลี่ย 46.27 ปี การศึกษาส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 รายได้ไม่หักค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น เฉลี่ย 39,326.67 บาทต่อปี การถือครองที่ดินเฉลี่ย 5.42 ไร่ สมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 3.97 คน ด้านความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรนั้น เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมากกว่าครึ่งมีความรู้ความเข้าใจในระดับสูง

ศรัปริญญา ธูปกระจ่าง (2529) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของการพัฒนาการ ในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในชนบท ผลการวิจัยพบว่า พัฒนาการส่วนใหญ่รวม อยู่ในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในชนบทในระดับปานกลาง ลักษณะการมีส่วนร่วมวางโครงการ และร่วมปฏิบัติงานมากกว่าร่วมบำรุงรักษา ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม คือ ระยะเวลาการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน ระยะในเขตตำบลปัจจุบัน และความคิดเห็นต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม ส่วนเพศ อายุ ระดับการศึกษา ภูมิภาคเขตปฏิบัติงาน และการติดตามข้อมูลข่าวสารสิ่งแวดล้อมไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม

ประมาณ ตันทิกุล (2539) ได้ทำการวิจัยเรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรม ด้านการศึกษา และการพัฒนาของชุมชนชนบท พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมได้ สภาพแวดล้อม ความสัมพันธ์ภายในชุมชน แรงผลักดันด้านบุคคล โครงสร้างของกลุ่ม ความถี่และระยะเวลาที่สัมพันธ์ของกลุ่มแบบแผนการเรียนรู้ จากการศึกษาวิจัยด้านการศึกษาศึกษาและการพัฒนาชุมชนเป็นการเรียนรู้ในรูปแบบของการประชุม ซึ่งมีทั้งการประชุมอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

สุวิรัตน์ ภูวัฒน์ศิลป์ (2539) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ชุมชน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ : กรณีศึกษาจังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า เจ้าหน้าที่สาธารณสุขชุมชนส่วนใหญ่ไม่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาอุปสรรคที่พบ คือ เจ้าหน้าที่สาธารณสุขชุมชนไม่ได้เข้าร่วมประชุม วางแผนดำเนินการ เนื่องจากมีเวลาจำกัด ไม่ได้มีส่วนร่วมสมทบเงิน เนื่องจาก มีเงินเดือนจำกัด และเกรงกลัวอิทธิพลท้องถิ่น นอกจากนี้รัฐยังไม่

สามารถสนับสนุนงบประมาณได้อย่างเพียงพอ และขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบ

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่ได้รวบรวมเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ทำให้ทราบถึง หลักในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรน้ำ ปัจจัยที่มีอิทธิพลในการมีส่วนร่วม ปัญหาและข้อจำกัดในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ นอกจากนี้ยังทำให้ทราบถึงรูปแบบและขอบเขตการมีส่วนร่วมของประชาชน ตลอดจนทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ซึ่งผู้ศึกษาได้กำหนดไว้ว่า มีลักษณะอย่างไร และเป็นทิศทางใด ซึ่งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จะนำมาเป็นแนวการวิเคราะห์การศึกษาในครั้งนี้